
BADIIY ASARDA TARIXIYLIK KONSEPSIYASI

Dildora Ibragimova

Alfraganus universiteti

Sharq filologiyasi kafedrası katta o'qituvchisi

Orcid: 0009-0002-7839-5615

Annotatsiya. Mazkur tezisda badiiy asarda tarixiylik konsepsiyasining nazariy asoslari hamda uning zamonaviy o'zbek tarixiy nasridagi ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tarixiylik konsepsiyasining tarixiy fakt va badiiy to'qima uyg'unligi asosida shakllanishi, tarixiy voqealar va shaxslar talqinidagi estetik mezonlar yoritiladi. Shuningdek, XXI asr o'zbek adabiyotida tarixiy tafakkurning yangilanishi, tarixshunoslik yutuqlarining badiiy adabiyotga ta'siri Isajon Sultonning "Bilga xoqon" romani misolida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida tarixiylik konsepsiyasi milliy tarixiy xotirani badiiy shaklda tiklash, tarixiy haqiqatni zamonaviy estetik tafakkur asosida talqin etish hamda tarix va adabiyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon etuvchi muhim badiiy-estetik tamoyil ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: tarixiylik konsepsiyasi, badiiy asar, tarixiy roman, tarixiy fakt, badiiy to'qima, tarixiy haqiqat, tarixiy talqin, tarixiy shaxs, tarixiy xotira, zamonaviy o'zbek adabiyoti.

Tarixiylik ilmi badiyaning muhim muammolaridan biri sifatida milliy adabiyotdagi janrlar taraqqiyoti, yangi obazlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi, alohida ijodkorlarning ijodiy shakllanishi, adabiyotda "inson va tarix" tushunchasining ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Insondagi tabiiy ehtiyoj bo'lmish o'z o'tmishini bilishga intilish tarixiy mavzudagi asarlarning paydo bo'lishiga turtki bo'lgan bo'lsa, tarixiy nasrning janr darajasida ommalashishi tarixiylikning shakllanishiga sabab bo'ldi. Badiiy adabiyotda tarixiylik konsepsiyasi dolzarb ilmiy va badiiy hodisa bo'lib, u tarix va adabiyotning o'zaro aloqadorlikda rivojlanishiga imkon beradi. Badiiy asarda tarixiylik konsepsiyasi tarixiy faktlarning badiiy talqiniga asoslanadi. Konsepsiya ijodkor badiiy olami, tarixiy ma'lumotlarni tanlashdagi estetik didi hamda tarixni aks ettirishdagi maqsad va

vositalariga asoslanadi. Tarixiy konsepsiyaning asosiy masalalari tarixiy voqealar hamda shaxslarning badiiy talqini, ijtimoiy va madaniy kontekst, adabiy-badiiy yondashuv, o'tmish va bugun o'rtasidagi aloqalar hisoblanadi. Muallif tarixiy konsepsiyasi muayyan tarixiy shaxslarning portretini chizish yoki xarakter yaratishda foydalanilgan tarixiy ma'lumotlar va badiiy to'qimani tahlil qilishda ko'rinadi. XXI asr o'zbek adabiyotida tarixiy konsepsiya tarixshunoslik bilan bir o'zanda rivojlandi. Xalq tarixiga oid yangi topilmalar, talqinlar va nazariyalar badiiy adabiyotda ham o'z aksini topa boshladi. O'zbek millati tarixini turkiy xalqlar va ularning ajdodi sifatida Xun imperiyasi bilan bog'lab o'rganish natijasida olingan xulosalar zamonaviy adabiyotda ham bo'y ko'rsatmoqda. Isajon Sultonning "Bilga xoqon" romani ana shunday tarixchilik yutuqlari zahirida yuzaga kelgan badiiy asar hisoblanadi.

Roman muqaddimasi Bilga xoqonning quyidagi mashhur so'zlari bilan boshlanadi: "Butun Yer yuzi kishi o'g'lining qizil qoniga arzimaydi". Bu bilan muallif romanning bosh maqsadi – inson konsepsiyasining mohiyati Yer yuzidagi barcha narsa inson omili, inson qadri uchun ekaniga ishora qiladi. Asar avvalida yoshi bir joyga borgan, vaqt va yaqinlardan ayriliq sabab keksaygan, chag'ir ko'zlari xiralashgan, sochi siyraklashgan, inisi Kultegin o'limidan so'ng tushkunlikka tushib qolgan Bilga xoqonning badiiy qiyofasi tasvirlanadi. Butun umri jangu-jadal, savashlarda o'tgan Bilga xoqonning umri yakunida kelgan xulosasi ham shunday edi: butun Yer yuzi kishi o'g'lining qizil qoniga arzimaydi.

Muallif o'z usuliga ko'ra, asar voqealarini yozishda asl manba ma'lumotlariga va manbaning bayon qilish uslubiga qat'iy ergashadi. Asar voqealarini bitiktoshlar tilida va uslubida bayon etish bilan o'sha davr ruhini kitobxonga yanada ta'sirchan usulda yetkazishga muvaffaq bo'ladi. Roman muqaddimasi butun asar matnini ochuvchi kalit tarzida tuzilgan bo'lib, unda asarning asosiy voqealariga ishora qiladi. Bilga xoqon tilidan berilgan mazkur ishoralar tarixiy asosga ega hisoblanib, xoqon tomonidan toshga o'yib yozdirilgan bitiktosh matni mazmunidan olingan. "Inim Kultegin o'ldi, qayg'urdim. Ko'rar ko'zim ko'rmasdek, bilar biligim bilmasdek bo'ldi... O'zimcha qayg'urdim. Bir tangri yashar. Kishi o'g'li o'lgali tug'ilar ekan". Ushbu satrlar manbada quyidagicha keladi: "Иним Кул Тигин карга болты, озим сақынтым; корур козум кормас таг, билир билигим билмас таг болты, озим сақынтым. Од тангри йасар, киси оғлы қоп олигли торумис [50] ". Ulug' bitigdan olingan parchada Bilga xoqon boshdan kechirgan

savashlari, jangu-jadallarda qozongan g'alabalari, ularda inisi Kulteginning ko'rsatgan qahramonliklari haqida yozaturib, inisidan ayrilish qanchalik og'ir bo'lganini o'z davri nuqtayi nazaridan ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Султон И. Билга хоқон: роман, қисса ва ҳикоялар. –Тошкент: Factor Books, 2022. –Б. 69.
2. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 1995.
3. Гегель. Различия родов поэзии // Эстетика. В 4-х т. Т.3. –М.: Искусство, 1971. – С.416-422.
4. Гегель. Санъатнинг мақсади // Шарқ юлдузи. –2011. –№2. –Б.119-126.
5. Горский И. К. Исторический роман Сенкевича. –М.: Наука, 1966.
6. Ёқубов И. Бадиий-эстетик сўз сеҳри, –Тошкент, 2011.
7. Botirova, S. (2021). ВОЗМОЖНОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЧТЕНИЯ. Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(4).
8. Shakhlo, B., & Ayubova, L. (2026). CULTURAL MODELS OF KINSHIP: A COGNITIVE LINGUISTIC ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK METAPHORS. Journal of Pedagogical and Philological Research, 1(5), 27-36.
9. Jurayeva, N. G. (2022). O 'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA BAYT POETIKASI TUSHUNCHASINING TUTGAN O 'RNI VA TIPALOGIK ASOSLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(11), 729-733.
10. Xujayev, M. I. (2021). ZAKI VALIDIYNING TURKISTON ILMIY SAFARI (1913-1914) GA OID TADQIQOTLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 776-788.
11. Gupta, D., Iroda, K., Faridovna, I. M., Hamidova, M., Muminjon, K., Saidjonovich, M. S., & Babayeva, Z. (2026). School-Based Support and Educational Transitions: Communication and Cognition in Genetic Syndromes. In *Interdisciplinary Perspectives on Genetic Syndromes and Human Development* (pp. 27-62). IGI Global Scientific Publishing.